

SIKERES HANYATLÁSTÖRTÉNET

LAKI MIHÁLY

Tadeusz Kowalik:

From Solidarity to Sellout

The Restoration of Capitalism in Poland

Monthly Review Press, New York, 2011.

366 oldal, \$17.95

A magyarországi szocialista rendszer összeomlásának éveiben – 1989–1990-ben – nemcsak a politikai és a gazdasági helyzet, de a civil szerveződések, az alakuló pártok és programjuk – és a változás esélyeit latolgató, megfogalmazó értelmiségiek álláspontja is gyorsan változott. (Feledjük most a gyakorlott köpönyegforgatók szokásos, és ezekben a viharos években a szokásosnál intenzívebb működését.) A reformerek, ellenzékiek korábban adottságnak tekintették, egyesek közülük őszintén remélték, hogy a létező szocializmus tartósan fennmarad, és élhetőbbé tehető. 1989-ben azonban, sokunk őszinte örömeire és meglepetésére, a rendszer és ezzel a reformdiskurzus véget ért. A reformerek programjai, a demokratikus ellenzék laza csoportjaiban, kapcsolati hálóiban tevékenykedők szókészlete, elképzelései, tervei is jelentősen módosultak ezekben a hónapokban. A „jövő mérnökei” immár a szocializmus utáni társadalmi-gazdasági rendszer programjait állíthatták össze.

Rövidesen felszínre kerültek az addig mellőzött, taktikai okokból elfojtott nézetkülönbségeik. Ha majd megírják a diskurzus változásának történetét, aligha maradnak említetlenül a kapitalizmus ellenzőinek (hazai szóval: a harmadikutasoknak) és a magántulajdon túlsúlyán, valamint a többpárti demokrácián alapuló rendszer híveinek – korábbi harcostársaknak – vitái és szakításai. Ez a konfliktus éppúgy nem került el a liberális, mint a baloldali vagy a nemzeti-konzervatív csoportosulásokat, szervezeteket, pártokat.

1 ■ http://www.multkor.hu/20090206_gdanskban_kezdodott_a_lengyel_rendszervaltas_?pldx=2

2 ■ A kerekasztal-tárgyalásokat a nagyközönség előtt nyitottan tartották. Az ellenzék képviselőiben jelen volt többek között: Jacek Kuroń, Lech Wałęsa, Jarosław és Lech Kaczyński, Jan Olszewski, Janusz Onyszkiewicz, Jan Rokita, Tadeusz Mazowiecki, Andrzej Stelmachowski, Adam Michnik. A kommunista koalíciót Aleksander Olechowski, Leszek Miller, Andrzej Olechowski, Czesław Kiszcza, Stanisław Ciosek és mások képviselték.

LENGYELORSZÁG: A VISZONYÍTÁSI ALAP

A múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben a magyar értelmiség és fiatalság egyik kitüntetett úti célja volt Lengyelország. Nem a környezet rémes állapota, az üres és piszkos üzletek, vendéglátó-ipari egységek, a rozsdás villamosok miatt kerestük fel a lengyel városokat. A lengyel kollégáikkal konzultáló magyar közgazdászok sem a gyors eladósodás, a vágató infláció és a Magyarországon elképzelhetetlen áruhiány gazdaságpolitikájának titkait kívánták ellesni.

Miért a kitüntetett figyelem? A kérdésre nincs egyseges válasz. Engem a lengyelek (ne ragadjon el a megszépítő emlékezés, legyünk pontosak: sok lengyel) tartása, viselkedése, a lengyel társadalom működési módja vonzott elsősorban. A krakkói várfalhoz támasztott nonfiguratív festmények, a rossz minőségű textilből (ki tudja, hol) készült, de a legutolsó olasz divatot követő ruhák a bevásárlószatyraikat állandóan a kezük ügyében tartó nőkön, az illegális lapok, könyvek, kiállítások, performanszok és szemináriumok hatalmas mennyisége, a tömegmozgalmak, a sztrájkok és mindenekelőtt az 1980-ban betiltott, de milliós tagsággal, kiterjedt szervezettel, töretlenül működő, legendás Szolidaritás szakszervezet. A párhuzamos társadalom és párhuzamos gazdaság Magyarországon (és a többi szocialista országban) elképzelhetetlen kiterjedése és befolyása.

Eltérő volt az érdeklődésünk, különbözőek az értékeink, de többnyire hasonló a következtetés: a nyolcvanas években Lengyelországban megroppant a szocialista rendszer, és ezért elsősorban ebben az országban számíthatunk érdemi változásokra. Jellemzően homályos ez a korabeli fogalomhasználat: mit is jelentett, jelenthetett akkor az érdemi változás?

1988-ban azután megtudtuk: „január elsején újabb áremelések következtek, az első sztrájkokra pedig áprilisban került sor, melyeket a hatalom a rendőrség segítségével szétvert. Augusztus derekán azonban elindult a láncreakció – a bányászoktól a hajógyáriakig egymás után sorra tették le a munkát. A pártvezetés belátta, hogy két lehetősége van: vagy a tárgyalások megkezdése, vagy a rendkívüli állapot kihirdetése.”¹ Alig nyolc nap után a szociális robbanástól tartó kommunista kormány beleegyezett a kerekasztal-tárgyalások szeptemberi megkezdésébe.²

A kerekasztal-megállapodást 1989. április 4-én írták alá. A legfontosabb posztulátumok a következők voltak:

- a szakszervezetek törvényesítése;
- a köztársasági elnöki hivatal bevezetése (amivel megszűnik a kommunista párt főtitkáranak hatalma), ahol az elnök mandátuma 6 évre szól;
- a szenátus megalakítása;
- a választások kiírása;
- a választások rendjének, a lebonyolítás módjának meghatározása.

TADEUSZ KOWALIK (1926–2012)

Ki volt a 2012 júliusában, a könyv angol nyelvű változata megjelenésének napjaiban elhunyt Tadeusz Kowalik?

A búcsúztató emlékezésekből³ jellegzetes XX. századi közép-európai értelmiségi életpályát ismerhetünk meg. A második világháború pusztította Lengyelország elmaradott vidékén élő, szegény, falusi családból származó Kowalik a szocialista rendszer „új értelmiségének” mobilitási csatornáin jutott a varsói egyetemre. Jogot, majd közgazdaságtant tanult, és hamarosan két – napjaink fiatal közgazdászai, társadalomtudósai által kevésbé ismert – világhírű közgazdász, Oskar Lange⁴ és Michał Kalecki⁵ munkatársa, tanítványa, később, a nyolcvanas években, szellemi hagyatékuk lelkiismeretes gondozója lett.⁶ Kowalik nem maradt beosztottja vagy örökös tanítványa Kaleckinek, hanem idővel szellemi partnere, majd szerzőtársa lett. Erről tanúsodik közös cikkük a kapitalizmus reformjáról⁷ vagy az az interjúsorozat, amelyben Kowalik többek között Keyneshez fűződő viszonyáról kérdezte Kaleckit.⁸

Kowalikot 1958-ban nevezték ki a vezető lengyel közgazdasági hetilap, a *Życie Gospodarcze* főszerkesztőjévé. „Tadeusz a felemelkedő értelmiségi elit (intelligencia) tagja lett, amely olyan XX. századi, különösen elismert és kritikus lengyel intellektüeleket foglalt magába, mint Leszek Kołakowski, Włodzimierz Brus, Kazimierz Laski és Adam Schaff.”⁹ A nemzetközi elismertség sem maradt el: Kowalik a hatvanas évek elején vendégkutató, elismert előadó a nagy-britanniai elit egyetemeken. Intenzív szellemi és munkakapcsolatba lépett az ottani egyetemi világ tekintélyes, baloldali keynesiánus közgazdászaival.

1968-ban azután módosult a Kelet-Közép-Európában nem ritka karrierpályája, megszűnt a „hatalom védte bensőség” – és nem folytathatta a vele járó

tevékenységeket¹⁰ (pl. kritikus háttér tanulmányok készítését a kormány gazdaságpolitikájáról, félhivatalos értelmiségi vitakörök és szemináriumok szervezését). A lengyel kommunista vezetés egyik szárnya, a Mieczysław Moczar tábornok vezette reformellenes nacionalistáké, ugyanis egy eszközökben nem válogató, anticionista – értsd antiszemita – kampány során ekkor számolt le a „revizionistákkal”, értsd értelmiségi, reformpárti, ráadásul zsidó ellenfeleivel.¹¹ Az erőszakos tisztogatás hatására értelmiségiek százai, köztük Kowalik barátai, munkatársai is emigráltak. Őt kizárták a kommunista pártból azzal az indokkal, hogy Londonban találkozott Isaac Deutscher történésszel, Lev Davidovics Trockij életrajzának írójával. 1968 után nem taníthatott a lengyel felsőoktatásban, nem publikálhatott lengyel folyóiratokban. Kegyes kivételként megjelenhetett a Rosa Luxemburgról írt könyve,¹² és továbbra is gondolhatta Lange, majd Kalecki műveinek kritikai kiadását. Tagja maradt a Lengyel Tudományos Akadémiának és a szovjet birodalomban (vagy ahogy akkor hívták, a szocialista világrendszerben) kivételesen engedékeny lengyel útlevelelkiadási és utazásengedélyezési rendszer lehetővé tette, hogy időről időre nyugati egyetemeken oktasson.

A „hatalom védte bensőség” tereiből kizárt Kowalik a múlt század hetvenes éveiben már az illegális ellenzékben tevékenykedett. Aláírta az ellenzéknek a pártkongresszushoz intézett nyílt levelét, előadásokat tartott a földalatti „repülő egyetemen”. Egyik kezdeményezője, alapítója volt az értelmiségiek és a munkások közötti együttműködés és szolidaritás legendás szervezetének, az 1976-ban létrehozott Munkásvédelmi Bizottságnak (KOR).¹³

A romló élet- és munkakörülmények ellen tiltakozó munkások 1980 nyarán sztrájkba léptek a gdański Lenin Hajógyárban. A sztrájk gyorsan terjedt a lengyel tenger mellé többi városában, majd a bányavidékeken. Amikor az üzemközi sztrájkbizottság Lech Wałęsa vezetésével megalakult, a KOR értelmiségi tagjai, köztük a tíz évvel későbbi átmenet kulcsfigurái – például Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Tadeusz Mazowiecki – csatlakoztak a gyárakat elfoglaló munkásokhoz. Ezekben a napokban Kowalikot is Gdańskban találjuk, „a vállalati közötti sztrájkbizottság szakértőjeként részt vett a hajógyárban sztrájkolók

3 ■ <http://beyondthetransition.blogspot.hu/2012/08/tadeusz-kowalik-1926-2012.html>; <http://mrzine.monthlyreview.org/2012/f1010812.html>; <http://ifg.rosalux.de/files/2012/08/TADEUSZ-KOWALIK-obit-revised.pdf>; <http://monthlyreview.org/2013/01/01/tadeusz-kowalik-and-the-accumulation-of-capital>

4 ■ Oskar Lange magyarra lefordított művei: *Politikai gazdaságtan I–II*. KJK, Bp., 1965.; *Optimális döntések*. KJK, Bp., 1966.; *Bevezetés a közgazdasági kibernetikába*. KJK, Bp., 1967.

5 ■ Magyar nyelven is olvasható művei: Michał Kalecki: *Vállalatvezetés, tervezés, gazdasági növekedés*. KJK, Bp., 1966.; *A tőkés gazdaság működéséről. Válogatott tanulmányok 1955–1970*. KJK, Bp., 1980.

6 ■ Végtelenül leegyszerűsítő életművük legismertebb elemei: Lange a szocialista tulajdon- és elosztási viszonyokat a piaci rendszerrel kombináló modellt alkotott, ahol a tervezők legfon-

tosabb információi a piaci árak. Kalecki elsősorban a szocialista gazdaság növekedési problémáival foglalkozott. Mindketten fontos írásokat jelentettek meg a kapitalizmus fejlődési problémáiról is. Kalecki Keynesszel együttműködve, őt bizonyos kérdésekben megelőzve, előfutára és fontos továbbfejlesztője volt a keynesi gazdaságelméletnek.

7 ■ M. Kalecki – Tadeusz Kowalik: *Observations on the 'Crucial Reform'* (1971). In: *Collected works of Michał Kalecki*, vol. II, edited by J. Osiatynsky, Oxford University Press, Oxford, 1991.

8 ■ <http://monthlyreview.org/2013/01/01/tadeusz-kowalik-and-the-accumulation-of-capital>

9 ■ <http://beyondthetransition.blogspot.hu/2012/08/tadeusz-kowalik-1926-2012.html>

10 ■ A *Życie Gospodarcze*t mindössze két évig szerkesztette.

követelését támogató értelmiségi csoport munkájában”.¹⁴ Amikor a sztrájkolók 1980 augusztusában megalapították a Szolidaritás Független Szakszervezetet, a szakértők (köztük Kowalik) is tagjai lettek a kommunista világ első független érdekvédelmi szervezetének.

A szükségállapot 1981. decemberi kihirdetése és a Szolidaritás illegálisba kényszerítése után, a nyolcvanas években az Egyesült Államokban, Kanadában és Nagy-Britanniában tanított, de továbbra is a szakszervezet tanácsadója és programbizottságának tagja maradt. 1988–1989-ben támogatta a kerekasztaltárgyalásokat és a megállapodást, ám 1992-ben kilépett a Szolidaritásból.

A kilépését személyes és politikai konfliktusok sora előzte meg és kísérte. Kowalik ellenezte a sokkterápiára épülő Balcerowicz-tervet, és a privatizáció Lengyelországban alkalmazott módszereivel sem értett egyet. Különösen fájlalta, hogy a Szolidaritás és a szakszervezet értelmiségi holdudvara áldását adta a történetekre.

Kínálkozott a pályamódosítás nálunk sem ritka változata: vissza a szakmához, a tudományhoz. A szocializmus bukása utáni években Kowalik jórészt pótolta kutatási és publikálási elmaradásait. A kilencvenes években jelentek meg a modern kori Lengyelország gazdaságtörténetéről írt,¹⁵ továbbá ugyanennek a korszaknak az általános közgazdasági elmélet-történetét bemutató monográfiái és fontos elmélet-történeti cikkei. 2006-ban publikálta a szocialista gazdaság korai tervezői-

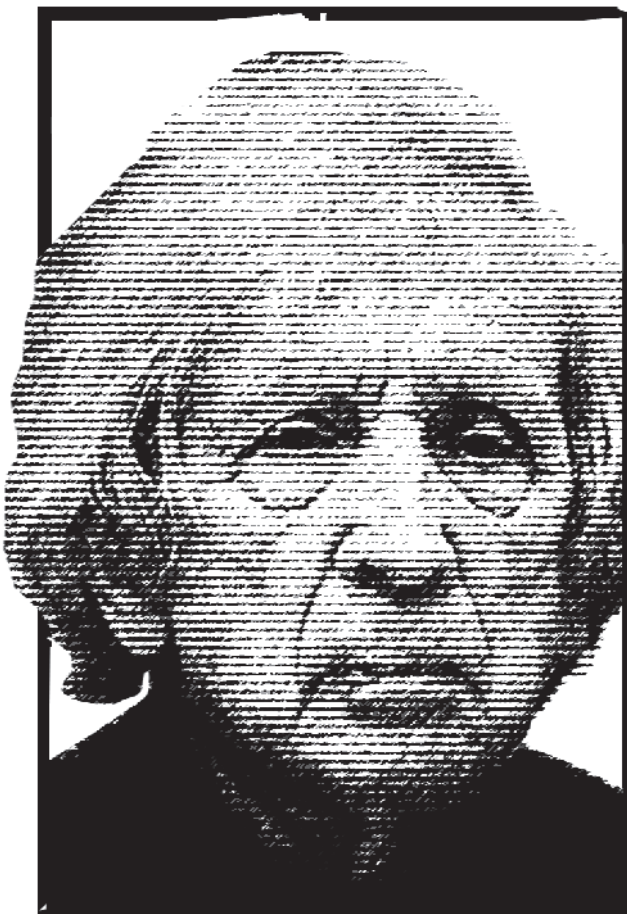
nek dilemmáit, első lépéseit bemutató gazdaság- és elmélet-történeti könyvét.¹⁶

A tudományos munka nem tette apolitikussá. Elsők között lett a Szolidaritás balszárnyából alakult párt, az Unia Pracy, azaz Munkaunió tagja. Tanulmányok, cikkek,¹⁷ blogbejegyzések és fellépései politikai rendezvényeken jelzik, hogy továbbra is foglalkoztatja az 1989 utáni átmenet. Nyolcvanegynéhány éve sen újból nekilátott, hogy rekonstruálja és értelmezze a közel húsz évvel korábbi eseményeket.

HANYATLÁSTÖRTÉNET

A könyv gazdasági jelenségekkel: a lengyel gazdaságot új pályára állító híres-hírheft sokkterápiával, a privatizációval foglalkozik. Inkább társadalom- és eszme-, mint gazdaságtörténet, de több fejezet szól a kívánatos – a szerző értékeinek megfelelő – állapotokról, előállításuk esélyeiről és megvalósításuk módjairól. Kowalik szerint a Szolidaritás 1980 őszi megalapítása, a rendszerellenes tömegmozgalom győzelme (csúcspontja?) és a Lengyelország 2004-es EU-csatlakozása közötti időszak *folymatos hanyatlástörténet*: a kegyetlen, emberellenes kapitalizmus restaurációja zajlott ebben az időszakban. Lengyelországban létrejött „az egyik legigazságtalanabb társadalmi-gazdasági rendszer Európában a XX. század második felében” (10. old.).

Hogyan lehetséges – kérdezi – hogy „egy ország, amely átélte Európa legnagyobb munkásmozgalmát (1980–1981-ben a Szolidaritásnak 10 millió tagja volt), elfogad egy ilyen rendszert?” (uo.)

11 ■ Domány András: Lengyelország ,68 – fajvédő kommunizmus <http://beszelo.c3.hu/97/11/15.htm>

12 ■ Tadeusz Kowalik: *Róża Luksemburg. Teoria Akumulacji i Imperializmu*. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1971.

13 ■ Pályi András: A KOR és kora – A Munkásvédelmi Bizottság az időben. *Beszélő*, 1996. 6. szám, 103–108. old.

14 ■ <http://beyondthetransition.blogspot.hu/2012/08/tadeusz-kowalik-1926-2012.html>

15 ■ Tadeusz Kowalik: *Historia ekonomii w Polsce, 1864–1950*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawn. Polskiej Akad. Nauk, Wrocław, 1992.

16 ■ Számos fontos történeti, elmélet-történeti könyvet írt és adott közre ezekben az években: *Historia ekonomii w Polsce, 1864–1950.*; *Historii powszechnej myśli ekonomicznej 1870–*

1950. Pánstwowe Wydawn. Naukowe, Warszawa, 1967. Írásai jelentek meg neves lengyel szocialisták, Ludwik Krzywicki, Oskar Lange, Michael Kalecki, valamint Rosa Luxemburg életéről és munkásságáról (*Róża Luksemburg. Teoria akumulacji i imperializmu*. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1971). 2006-ban újra közreadta először szamizdatban megjelent, talán legfontosabb, a szocialista gazdaság lengyelországi kezdeteiről szóló munkáját: *Spory o ustrój społeczno-gospodarczy Polski: lata 1944–1948*. Niezależna Oficyna Wydawn., 1980.

17 ■ Tadeusz Kowalik: Can Poland afford the Swedish model? *Dissent*, Winter 1993, 88–96. old.; uó: The Costs of 'Shock Therapy,' *Economic Transition in Poland*. *Dissent*, Fall 1991, 497–504. old.

Ez a súlyos állítás nem független Kowalik kutatási módszereitől és feltevéseitől. Nem fogadja el a teljesítménymérés szokásos makromutatóit, ezért mindössze egyetlen statisztikai tábla segít az eligazodásban. Jellemzően szövegek (újság- és folyóiratcikkek, könyvrészletek, elemző tanulmányok, politikai, kormányzati dokumentumok stb.) vitatkoznak egymással, illusztrálják a szerző gondolatmenetét. Nem elemzi, hogy az 1980-as győzelem napjaiban tapasztalható nemzeti egység fenntartható állapot lehetett volna-e a tömegmozgalomnak. Azt sem firtatja, hogy mennyire volt több közös ábrándnál az öngazgató köztársaságról és a bázis által folyamatosan és hatékonyan ellenőrzött szakszervezeti vezetésről elfogadott program.

Kowalik szerint a néhány hónappal később, 1980. december 13-án kihirdetett szükségállapot változtatta meg az illegálisba szorított tömegmozgalmat. „A földalatti működés erőteljes hatást gyakorolt a Szolidaritásra. A tömegmozgalom átalakult törzskari szervezetté, ahol a kinevezés és kooptálás váltotta fel a demokráciát. Egyetlen személy vagy egy kis csoport hozta önkényesen a döntéseket. Lehetetlené vált az egymást követő lépések előnyeinek és hátrányainak bíráló vagy független értékelése. A rangot a hűség, az engedelmség és a fegyelem biztosította. A földalatti mozgalomban tevékenykedő szakszervezeti aktivisták között létrejött új, harcos kötelék idővel könnyen átalakulhatott volna »a haverok köztársaságává«. Valószínűleg a legfontosabb fejlemény, hogy a helyi aktivisták elvesztették a kapcsolatot a tömegbázissal. Kevésbé vettek részt a jellegzetesen szakszervezeti és sokkal gyakrabban a tisztán politikai ügyekben, mint korábban, a legalitás időszakában.” (35. old.) Az illegális Szolidaritás – amelyben jelentős befolyásra tettek szert az értelmiségi tanácsadók – fokozatosan a kormányzati szerkezet tükörképévé vált.

A másik oldal is sokat változott a nyolcvanas években. A könyv egyik fejezetének mottója az utolsó kommunista miniszterelnöktől, Mieczysław Rakowskitól származik: „Egyre jobban hajlok arra, hogy azt higgyem, a Lengyelországban a második világháború után létrehozott rendszernek történelmi léptékkel mérve nincs esélye a sikerre. Helyettesíteni kell egy másik, egyszerűen hatékonyabb rendszerrel. Kérdés azonban, hogy képesek-e erre azok, akik a létező rendszert építették? Vannak bizonyos fenntartásaim ezzel kapcsolatban.” (22. old.) Az idézet jelzi a kor hangulatát: a nyolcvanas évek végén¹⁸ mind több reformkommunista és párttagkönyv-tulajdonos karrierista tekintette elfogadhatónak, mi több kívánatosnak a rendszerváltást, Kowalik terminológiájával, *a nomenklatura felszabadítását*.

A lengyel tudományos világban is egyre többen mérlegelték a magántulajdon túlsúlyán, a piaci versenyen és a többpártrendszeren alapuló rendszer (fokozatos vagy gyors) létrehozásának esélyeit. A diskurzus változásai, a piaci rendszer és a nyugati típusú demokrácia esélyeinek latolgatása a Szolidaritást sem kerülte el. A szervezethez kötődő értelmiségiek egy része

(köztük Kowalik, Ryszard Bugaj) kitartott az eredeti program, az öngazgató köztársaság eszméje mellett, mások elbizonytalanodtak: „tudjuk, hogy mit nem, és nem tudjuk, hogy mit akarunk” – idézi az akkori Adam Michniket a szerző (57. old.).

A KERESZTAL-TÁRGYALÁSOK

Kowalik az 1989–1990-es kereszttal-tárgyalásokat a hanyatlástörténet békés és derűs epizódjának tekinti – amikor még két elképzelés versengett. Az egyik az együttműködés szociáldemokrata elvein nyugvó vegyes gazdaság svéd modellje. A másik a részvénytársaságok formájában történő magánosítás, a részvénytőzsde, a globális verseny hatásait közvetítő IMF, a washingtoni konszenzus elvein nyugvó angolszász modell. A tárgyalások a svéd modell (szerzőnk szerint ideiglenes) felülkerekedését hozták.

A gazdasági ügyekkel foglalkozó szekcióban a nálunk is jól ismert miliőben folytak a tárgyalások: régi ismerősök, a kapcsolati háló gyakran együtt dolgozó, ugyanazt a nyelvet beszélő tagjai ültek – ez alkalommal egymással szemben – az asztal két oldalán. Míg a politikai tárgyalásokon valódi politikai ellenfelek keresték a mindkét fél számára elfogadható megoldásokat, ezt a szekciót „olyan közgazdászok vezették, akiknek a nézeteiben több volt a közös, mint az eltérő elem” (60. old.). Egyetértettek abban, hogy gyökeresen változtatni kell az állam gazdaság szabályozó szerepén, de úgy, hogy ne romoljanak az életkörülmények és a teljes foglalkoztatás esélyei, ne csorbuljanak a munkavállalók jogai. Kowalik szerint ekkor még „a résztvevőknek nem jutott eszükbe valamiféle »ugrás« a piacgazdaságba. Ellenkezőleg: fokozatos változásokkal számoltak, csak kivételesen hangzottak el a gyors, rendszerszerű változásokkal kapcsolatos nyilatkozatok.” (Uo.) Konzultatív bizottságot hoztak létre a megállapodások megvalósulásának rendszeres figyelésére.

A HANYATLÁSTÖRTÉNET ÚJABB ÁLLOMÁSA: UGRÁS A VADKAPITALIZMUSBA

Már a kereszttal-tárgyalásokon is utaltak arra jelek, hogy fordulat következik be a lengyel átmenetben. Éles vita bontakozott ki például az élelmiszerárak azonnali vagy fokozatos felszabadításáról. A gyorsan romló gazdasági helyzetben már nem volt kétséges,

18 ■ Az előbbi idézet Rakowski 1988-ban, a *Dzienniki* december 11-i számában megjelent cikkéből származik.

19 ■ „Gazdaságpolitikai téren leginkább az infláció felgyorsulása destabilizálta a kormányt: 1988-ban az előző 25 százalékról 61 százalékra szökött fel az infláció. 1989 augusztusában, már az »utánam az özönvíz« hangulatában úgy szabadították fel az élelmiszerárakat, hogy közben érintetlenül hagyták az agrárkereskedelem állami és szövetkezeti monopóliumait. Emellett a leköszönő kormány 1988 nyarán nagyon lazán bánt a költségvetéssel is, a szeptemberben hivatalba lépő új vezetés 5 billió zlotys (kb. 50 Md Ft) költségvetési hiányt »örökölt« Rakowski pénzügyminiszterétől, Wróblewskitól.” Mizsei Kálmán: Lengyelország. In: *Privatizáció Kelet-Európában*. Atlantisz, Bp., 1991. 43. old.

hogy a lengyel gazdaság nem tud önerőből talpra állni.¹⁹ Fontos fejlemény, hogy az IMF a kimentést a kerekasztal-megállapodásokban foglaltaktól eltérő feltételekhez kötötte: „a hazai kereslet abszolút csökkentése, a gazdaság teljes átalakítása, beleértve a működés módját és a kereskedelmi mérleget.” (71. old.) A csomagban találjuk a rögzített élelmiszerárak felszabadítását is.

Ezekben a hetekben érdeklődők és önkéntes tanácsadók is feltűntek Varsóban. Kowalik dokumentálja, hogy Soros György és az általa támogatott Jeffrey Sachs és David Lipton, valamint Stanisław Gomulka és Dariusz Rosati előbb a fokozatosságot, nem sokkal később már a gyors átmenetet szolgáló intézkedéscsomagokat, forgatókönyveket ajánlott a kommunista reformkormánynak, majd a választások után alakult Mazowiecki-kormánynak.

A lengyel átmenet máig éles és lezáratlan vita tárgya. Noha rengeteg könyv, szakkikk foglalkozik a témával, nincs egyetlen könyv, tanulmány vagy folyóiratcikk sem, amelyet a viták résztvevői egyformán hivatkozási vagy legalább kiindulási alapként elfogadnának. Nincs egyetértés abban, hogy szükség volt-e a sokkterápiára. Többek szerint nem valósultak meg a kitűzött célok. Mások az ütemezést tartják, tartották hibásnak. Egyes elemzők szerint még az sem világos, hogy milyen célokat tűzött maga elé az új kormány és a terápiához a nevét, szakmai hitelét adó Leszek Balcerowicz pénzügyminiszter, aki a modern történelemben addig nem ismert feladat, a *szocializmus utáni első átmenet tervezésére és irányítására* vállalkozott.

Kowalik a *Big Bang* szenvedélyes ellenzői közé tartozott, és véleménye húsz év után sem módosult. Számára a tervek, előterjesztések gyors módosulásai a befolyás biztosításának vagy a szellemi léhaságnak, a kalandorságnak a tünetei – noha feltételezhetné vagy vizsgálhatná azt is, hogy a tanácsadók a gyorsan romló gazdasági helyzet, a politikai fordulat hatására, vagy pedig az *addig ismeretlen feladat összetettsége* látán módosították-e elképzeléseiket.

Elsősorban a „kinek volt az érdeke” és „kinek volt ebből haszna” kérdésekre keresi a választ. Számára

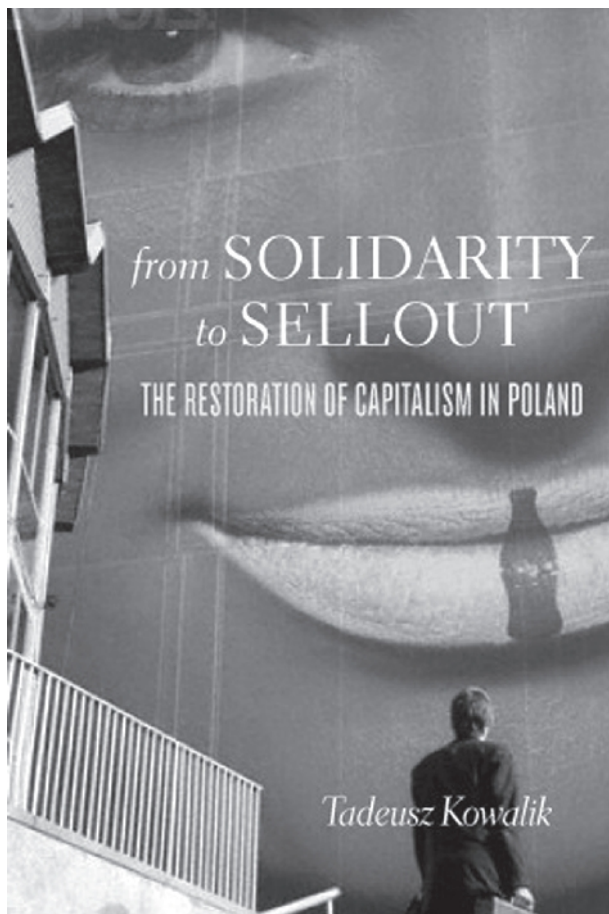
nem meglepő, hogy a szocializmus ideológiai kötöttségei és előmeneteli szabályai alól felszabaduló kommunista vezetők örömmel és készséggel működtek együtt a külföldi vagy az emigrációból hazaérkező tanácsadókkal. Ők is érdekelték voltak a kapitalizmus mielőbbi létrehozatalában – hiszen jó eséllyel közülük kerülhettek ki az átmenet nyertesei. De milyen megfontolások vezették régi barátait, harcostársait, az értelmiséget? „Különösen zavaró, hogy ezeknek az alapvető változásoknak a végrehajtói az értelmiség

világából érkeztek. Olyan emberek, akik érzékenyek a társadalmi problémákra, nem is beszélve munkás-Szolidaritás gyökereikről. Kétségtelenül feltűnt itt és ott néhány újhítt neoliberalis, de nem ők voltak a hangadók.” (105. old.)

Sajátos utat választ: előbb a publikációkon, sajtószereléseken és bennfentes információkon alapuló minieszékben mutatja be a fontosabb, nevesebb tanácsadók pályáját és változó javaslatokat. Külön fejezetet kap a *Big Bang* három kulcsszereplője: a gazdasági kérdésekben járatlan Mazowiecki, a szociálisan érzéketlen közgazdász Balcerowicz és az aneszteziológus – értsd a közvéleményt elaltató – Jacek Kuroń.

A dokumentált szövegek szerint Mazowiecki német mintájú szociális piacgazdaságra vágyott, és csak késve értette meg, hogy angolszász típusú vadkapitalizmus épül Lengyelországban. E folyamat motorja a neoliberális elméletet Kowalik szerint doktriner módon alkalmazó Balcerowicz pénzügyminiszter és csapata volt. A munkaügyi és szociális miniszter, Jacek Kuroń pedig nem vette észre, vagy nem akarta figyelembe venni, hogy a transzformációs visszaesés közepette gyorsan csökkenő költségvetési bevételek nem elegendők az általa hirdetett szociális intézkedések megvalósításához. *A parlamenti helyeknek nem is a kétharmadát, hanem 90 százalékát!* – elfoglaló Szolidaritás képviselői rekordidő alatt hatalmas mennyiségű, az átalakítás gyorsítását célzó törvényt fogadtak el euforikus hangulatban.

Ebben a hatalmi-lélektani helyzetben Kowalik szerint nem volt esélye a Wiktor Herer és Władysław Sadowski vagy az emigráns lengyel közgazdász, Kazimierz Laski és társai által kidolgozott, *alterna-*

tív gazdasági-társadalmi programok elfogadásának. Az alternatív programok készítőinek becslései szerint az inflációs veszély (*inflationary overhang*) 1990-ben a Balcerowicz-csapat által számítottnál jóval kisebb volt, ezért az áremelések, az adóemelések és a költségvetési kiadáscsökkentések eltúlzott mértéke, a gazdaság kiszáradása a tervezettnél és a kelleténél nagyobb és hosszabb gazdasági visszaeséshez, szociális elnyomorodáshoz vezet.

Kowalik *sok évvel később*, a statisztikai adatok ismeretében, elégtétellel állapítja meg, hogy Laski, Herer és Sadowski aggályai és feltevései jórészt indokoltak voltak. A rendszerváltást követő gazdasági visszaesés mélyebb és hosszabb volt a kormány által vártnál, miközben a munkanélküliség, legalábbis az első években, nem érte el a becsült, tervezett szintet.

Mindkét társaság nem mindennapi feladatra vállalkozott: a szocializmus utáni átmenet makrotervezésének nem voltak előzményei. Módszer-tanát és adatbázisát is menet közben kellett kitalálni, fejleszteni. Például – hogy a magyar és a lengyel tervezők akkori közös nehézségeit idézzük – ki tudta volna akárcsak megbecsülni a rejtett, lefojtott infláció mértékét és azt, hogy milyen mértékben fordul át nyílt, vágatató inflációba? Hogy a kapun belüli munkanélküliek mekkora hányadából lesz „igazi” munkanélküli? Balcerowicz és társai teljesítményét értékelve azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az általuk javasolt *Big Bang* a hitelezők és az IMF hangulatát befolyásoló, bizalomépítő üzenet, tárgyalási eszköz is volt vagy lehetett – az alternatív elemzések készítőit ez a szempont valószínűleg nem befolyásolta.

Kowalik nem sok szót veszteget a lengyel átmenet úttörői e különösen nehéz és újszerű tevékenységének méltatására. Az eredmény érdekli, a szerinte szánalmas epigon kapitalizmus.

A HANYATLÁSTÖRTÉNET FONTOS SZÍNTERE: A PRIVATIZÁCIÓ

A privatizáció mint a szocialista rendszer radikális reformjának fontos eleme – akárcsak a piaci koordináció meghatározó szerepe – fokozatosan nyert teret a lengyel közgondolkodásban. Kowalik újból szakmai eseményeken, konferenciákon, tanácskozásokon elhangzó előadások, háttér tanulmányok felidézésével illusztrálja, hogyan vált a nyolcvanas évek tabutémájából a piaci szocializmus tervezői számára elfogadott, elkerülhetetlen lépéssé előbb a hagyományos állami tulajdon felváltása valamiféle vezetői-dolgozói menedzsmenttel, majd a tulajdonjogok megosztása az állam és a munkavállalók és a menedzsment között.

A magánosítás gyakorlata is változott a nyolcvanas évek második felében. A magyarok által is ismert tulajdoni hibridek jöttek létre és terjedtek a lengyel gazdaságban. A spontán, avagy nomenklatúra-privatizáció eseteit – az állami vagy pártvagyon magáncégekbe fordítása legális és illegális formáinak a terjedését

– Kowalik alaposan dokumentálja és a hanyatlástörténet fontos mozzanataként értékeli.

A kerekasztal-tárgyalások nem hoztak gyökeres változást a privatizáció ügyében. Előrelépés volt, hogy a résztvevők „ragaszkodtak a különböző tulajdonformák egyenlőségéhez” (188. old.). Az egymást jól ismerő résztvevők egyetértettek abban, hogy növelni kell a nem állami szektor súlyát a lengyel gazdaságban. Ennek csak egyik útja az immár nem marginális, hanem jelentős privatizáció. A megállapodás szerint ugyanis az új gazdasági rend fontos eleme a dolgozói öngazgatás és részvétel a vállalati tulajdonban és irányításban. Nem volt vita abban sem, hogy a jövőben a szakmai hozzáértés legyen a menedzsment kiválasztásának fő szempontja. A megállapodás szerint a dolgozók a száz főnél többet foglalkoztató, magántulajdonú cégekben is felügyelik a vezetést.

Kowalik nem sok újat mond el a lengyel privatizáció rendszerváltás utáni történetéről – az egymást váltó privatizációs technikákhoz fűzött reményekről és az ezeket követő csalódásokról.²⁰ Ám a szokásostól, a fővonalától eltérően interpretálja az eseményeket. Indulatos és kérlelhetetlen: elsősorban a munkásosztály romló életszínvonaláért, csökkenő alkuerejéért tesz szemrehányást volt barátainak és harcostársainak. Ennek csak egyik oka az előzőekben bemutatott, elnyomó hatású sokterápia és a vele járó munkanélküliség és jövedelemcsökkenés. A megrendítő csapást szerinte a privatizáció mérte a munkásokra és a Szolidaritásra.

Nem osztja az új magánszektor – nem az állami vállalatok magánkézbe kerülése, hanem a saját vagy kölcsöntőkével alapított cégekből álló új szektor teljesítménye – iránti lelkesedést. Szerinte tökehiányos, balesetveszélyes, a munkásokat kizsákmányoló, a szolidaritásukat megtörő, sok esetben kényszerűségből létrehozott, kellő vállalatvezetési tudás nélkül vergődő, fejlődésre alkalmatlan vállalkozások uralják ezt a szektort.

Hangsúlyozza, hogy a lengyel kormányoknak a *magángazdaság bővülésének módjáról, terjedelméről és sebességéről szóló programjai is rendre eltértek a kerekasztal-megállapodástól*. A választott privatizációs mód-szereknek elsősorban a hátrányait említi: az eladásos privatizáció növeli ugyan a költségvetési bevételeket, de rendkívül lassú és körülményes. A Csehországból és Oroszországból átvett tömeges (*voucher*) privatizációt – ahol állampolgári jogon mindenki részesedik az állami vagyonból – pedig azért nem kedveli, mert az így keletkező vagyon kezelésére létrehozott alapok a tőke hozamának spekulatív, rövid távú növelésében érdekeltek.

Számára a legrokonszenvesebb, ha a privatizáció során a foglalkoztatottak tulajdonába került a vállalat. A munkástulajdon, a szövetségzet hatékonysági hátrányainak szakirodalmát ismeri ugyan, de érveit nem fogadja el. A lengyelországi felmérések sem perdön-

tők számára, amelyek az ilyen tulajdonban lévő vállalatoknak „a tulajdoni változáson átment vállalatok csoportjának átlagánál alacsonyabb (bruttó és nettó) nyereségességét mutatják” (224. old.). A mérsékelt eredményeket és az öngazgató vállalatok számának, súlyának jelentős csökkenését nem a tulajdon és az irányítás módjával, hanem a jórészt külföldi tulajdonú bankok velük szemben hátrányos megkülönböztetésével, az állam ellenséges viselkedésével, a forma ideiglenességéről terjesztett politikai nyilatkozatok okozta bizonytalansággal magyarázza.

A közvélemény-kutatásokkal is mérhető következmény, így Kowalik, hogy a lengyelek fokozódó mértékben ellenzik a vállalatok magánkézbe juttatását – igazságtalannak tartják a kapitalizmust. „A gyors gazdasági növekedés és a jelentős kivándorlás ellenére nőtt a munkanélküliség, növekedtek a jövedelmi különbségek, a szegénység.” (249. old.)

LENGYELORSZÁG JOBBAN TELJESÍT

A 2008-ban kirobbant világgazdasági válság előtt Lengyelországban igen gyorsan, évi átlagban 3,1 százalékkal nőtt a GDP. A gazdaság növekedése lassult, de 2008 után sem váltott visszaesésbe: „Lengyelország makrogazdasági teljesítménye különösen figyelemre méltó. A lengyel gazdaság volt az egyetlen az Európai Unióban, ahol 2009-ben, majd 2011-ben a reál GDP növekedett.”²¹ Az átmenet időszakát jellemző gyors növekedés „jelentősen csökkentette a Lengyelország és az EU15, továbbá az átmeneti országok közötti fejlettségi különbséget”.²²

Kowalik értékelése hibás: jórészt a Balcerowicz-csapat húszegynéhány évvel ezelőtti, úttörő vállalkozása alapozta meg Lengyelország mai sikereit. Am a lengyel gazdaság látványos sikerei láttán sem volna szerencsés, ha csupán egy bátor, következetes, nagy tekintélyű, baloldali értelmiségi hibás értékelései, téves következtetései gyűjteményének tekintenénk a könyvet. Ha a Kaczynski testvérek jobboldali-populista kormányzasi kísérletének 2007-ben bekövetkezett gyors és látványos bukását a lengyel társadalom valamiféle tartósan nyugatos, konszolidált állapota jelének tekintenénk. Félreértés, tévedés-e a hanyatlástörténet?

Lengyelország történetének ismerői óvnak az effajta elhamarkodott következtetésektől. Am aligha kétséges, hogy érdemes újból Lengyelországba utazni – vagy alaposabban figyelni az ottani fejleményeket.

A könyv másik lehetséges olvasata, hogy a most sikeres lengyelek indokolatlanul nagy árat fizettek a

felzárkózásért. Hogy Kowalik a lengyel fejlődés sötét oldalának, tartósan káros mellékhatásainak bemutatásával a hagyományos baloldali kritika hasznát és persze elfogultságait kínálja nemcsak a lengyel, hanem a nemzetközi közönségnek.

Szerzőnk nem áll meg itt, nem rejti véka alá, hogy könyve ennél több: üzenet. Számos helyen a számára rokonszenves jövő esélyeit latolgatja. Ezzel valamiféle alternatív társadalmi-gazdasági fejlődési, fejlesztési modell kidolgozásához segítené az erre fogékony politikai erőket. A vágyott világnak meghatározó eleme a svéd modell. A működő svéd jóléti állam gazdasági és szociális intézményeit kombinálná a piacgazdaságokban marginális és láthatóan nem terjedő vállalat-tulajdoni és -irányítási módszerekkel. A svéd modell bevezetésének, átvételének esélyeit éppúgy nem elemzi, mint ahogy az sem derül ki az olvasó számára, hogy az önmagukban talán rokonszenves szervezeti kísérletek mennyire illeszthetők be egy, a svéd modellt követő piacgazdaságba – vagy akár egy ma még nem létező rendszerbe. És az is kérdéses, hogy egymással kompatibilisek-e ezek a struktúrák.

Kowalik érdekes és fontos kérdéseket hagyott ránk. Talán lesz, aki – jól-rosszul – válaszol rájuk. □

20 ■ A bőséges irodalomból lásd Mizsei: *i. m.*; Jan Winiecki: *Privatization in Poland. A Comparative Perspective*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1992.; Barbara Blaszczyk: *Privatization and Ownership Transformation in Poland*. In: *Privatization in Post-Communist Countries*. Vol. II, edited by Barbara Blaszczyk and Richard Woodward. CASE, Warsaw, 1996. 177–207. old.

21 ■ *The Global Competitiveness Report 2012–2013*, edited by Klaus Schwab. World Economic Forum, 20. old.

22 ■ *Uo.* 21. old.